

“ATAMIZIN DUASI”NIN ERMENİ KIPÇAKÇASI BİR VERSİYONU*

Dr. Musa SALAN*

ÖZ

Bu makale, Türkçe olarak en eski örneği Codex Cumanicus'ta yer alan, tarihî Türk yazı dillerinde başka varyantları da görülen ve Hıristiyanlık metinlerinin temel unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkan “Atamız'ın Duası”nın Ermeni Kıpçakçası versiyonunu ilk defa bilim camiasına tanıtmaktadır. K. Roszko'nun Ermeni harfli yazmalarını içeren kataloglarında ve A. Zajączkowski'nin bu duanın yedi Türkî versiyonu ele aldığı makalede yer almayan bu metin Polonya Ulusal Kütüphanesi Czartoryski Koleksiyonu'ndaki Ermeni-Kıpçakçası bir ilahi-dua kitabının içinde keşfedilmiştir. Bu dua metni Kıpçakça oluşu dolayısıyla Codex Cumanicus'ta bulunan diğer Kıpçakça versiyon ile gramatikal ve leksikal karşılaştırılmaya tabi tutulmuş, ortak noktalar ve farklılıklar ortaya konmuştur. Söz konusu Hıristiyanlık metni bu dinin her mezhebinde mevcut olmakla birlikte, her mezhebin bu duada farklılık arz eden unsurları bulunmaktadır. Bu versiyonun Latin versiyonlarında görülmeyen “şükür duası” (*doxology*) içermesi de yazıcının bu metni Ermenice “Atamız'ın Duası”ndan çevirdiğini göstermekte; ancak tam olarak hangi metnin kullanıldığı gizemini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni-Kıpçakça, Atamızın Duası, Hıristiyanlık metinleri, Şükür duası, Codex Cumanicus

AN ARMENO-KİPCHAK VERSION OF THE LORD'S PRAYER

ABSTRACT

This paper introduces the first example of the Lord's Prayer in Armeno-Kipchak. The Turkic version of this prayer, which is one of the basic texts of Christianity, was first seen in Codex Cumanicus, and in other Turkic texts in following periods. This Armeno-Kipchak version, which was absent in the catalog of Armenian manuscripts written by K. Roszko, and in the article A. Zajączkowski compared seven Turkic versions of Lord's prayer, has been discovered in a breviary of Armeno-Kipchak preserved in Czartoryski Collection of Polish National Library. Since this version is of Kipchak origin by language, it has been grammatically and lexically compared with the version of Codex Cumanicus, and between these two versions, similarities and differences have been presented. Despite every sect of Christianity has this prayer, each of them have their own peculiarities. The fact that Armeno-Kipchak version has doxology, which is absent in Latin versions, indicates that the scribe must have translated it from an Armenian version of Lord's Prayer. It, however, is still unknown to us of what Armenian version he made use.

Keywords: Armeno-Kipchak, Lord's Prayer, Christianity texts, Doxology, Codex Cumanicus.

Armağan Notu: Hepimiz Omeljan Pritsak'ın Slav ve Türk filolojisi, dilbilimi ve tarihi alanının önde gelen bir uzmanı olduğunu biliriz; ancak bu mütevazı çalışma onun, Ermeni-Kıpçakçası sahasında bıraktığı özel izin, özellikle de Ermeni-Kıpçakçası dilinin dilbilgisel ilkeleri üzerine hazırlanmış “*Das Kiptschakische . . . B. Armenisch Kiptschakisch*”

* Bartın Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, musasalan@yahoo.com

Philologiae Turcicae Fundamenta, vol. 1 (*Wiesbaden, 1959*), ss. 8187 çalışmasının hatırası için yapılmıştır. Bu çalışmanın yazıldığı tarihten bu yana yirmi yıldan fazla zaman geçmiş ve bu sürede pek çok yeni metin gün yüzüne çıkmıştır; fakat Profesör Pritsak'ın önceki eserlerin analizine dayanarak yaptığı Ermeni-Kıpçakçası üzerindeki ayrıntılı ve sistematik incelemesi, ayrıca bu metinler üzerindeki ilgili gözlemleri, çalışırlar için önemini korumaktadır – E. Tryjarski.

Dinî metinleri de içine alan ciddi sayıda Ermeni-Kıpçakçası malzeme geçtiğimiz birkaç on yılda yayınlanmış (Daskevyc 1979) ancak Hıristiyanlık metinlerinin en temel unsurlarından olan Atamızın Duası'nın bir versiyonu bu yayınlanan metinler arasında yer almamıştır. Türkologlar onu nerede arayacaklarını dahi bilmiyorlardı. Bununla birlikte, nihayet bir versiyon Polonya'da ortaya çıktı. Karşılaştırmalı çalışmalar için paha biçilmez değerdeki bu nadir kopya Krakow'daki Ulusal Müzenin koleksiyonunda bulunmaktadır. Metin, Czartoryski koleksiyonunun bir parçası olan Ermeni-Kıpçakçası ilahi-dua kitabının içine yerleştirilmiştir (yazma no 2412, varak 129-130).

Söz konusu metni, saygıdeğer K. Roszko yirmi yıl kadar önce Leh koleksiyonlarındaki Ermenice elyazmalarının kataloğunu hazırlarken görmüş olmalı; yalnız ne yazık ki kendisi bunu ne mezkûr katalogda (Roszko 1958: 27) ne de çalışmalarını kapsayan makalesinde (Roszko 1957: 309) dile getirmiştir. A. Zajączkowski 1948'de yayınladığı bir kitapta söz konusu duanın yedi Türkî versiyonunu karşılaştırmış; fakat Krakow'da bulunan Ermeni-Kıpçakçası versiyonu (Herbinus 1948: 59-70) zikretmemiştir. Büyük ihtimalle onun varlığından haberdar değildi. Biliyor olsaydı kesinlikle onu da dâhil ederdi. Görünüşe göre bu temel duanın metinleri Erivan, Venedik, Viyana ve diğer yerlerdeki koleksiyonlarda gizli kalmaktadır. E. Schütz, Leiden'de keşfettiği Ermeni-Kıpçakçası dua kitabını (Schütz 1961: 123-130) içeriğini sıralarken, şunu yazar: "s. 7-10. Pater Noster'a referans. Domine si labia mea aperies, os meum canet laudes tuas (Karg. S. 5, Brev. (= dua-ilahi kitabı) s. 1),"; (Schütz 1962: 291-309) ancak bildiğim kadarıyla şimdiye değin ne o metin ne de o dua kitabının içindeki diğer dinî metinlerden herhangi biri yayınlandı.

Ermeni-Kıpçakça Atamızın Duası şöyledir:

(varak 129)

atamiz k'i kokta sên
ari dir at'ing sêning k'élgay xan-

(varak 130)

lxing sêning bolsun êrking sên-
ing nëçik' kokda alay jërda
ot'mak'imiznî k'undalik' bër
bizgay damay bukun boš-

- 5 at bizga bizim borçumuznu
nêçik' biz boşatırbiz bizim
borçlularıñızgıy bérma
bizni duşmannıñ snamağ-
ıñay sağla bizni jamandan
- 10 abray sinamağından séning
dir xanıx u kuç haybat'
mèngi mèngilik' amén¹

Çevirisi aşağıdaki gibidir:

Cennette olan Babamız
Senin ismin kutsaldır.
Senin krallığın gelsin,
senin isteğın cennette
olduğu gibi yeryüzünde de olsun
Bize günlük ekmeğimizi ver,
daima bugün,
affet bizim borçlarımızı [günahlarımızı?]
bizim borçlarımızı [günahkarlarımızı?] affettiğimiz

gibi.

Bizi Şeytanın [met. düşman] sınamasına [ayartma] götürme [met. verme]

Bizi kötü[ler]den koru,

onun sınamasından [ayartmasından] koru.

Krallık ve güç, sonsuzluğun ihtişamı senindir. Amin.

Bu metni diğerleri ile olan ilişkisini ve çevirenin katkı yapmış olabileceği şeyleri değerlendirmek öğretici bir görev olmakla birlikte hiç de kolay değildir. A. Zajączkowski'nin on dördüncü ile on sekizinci yüzyıllar arası için faydalandığı yedi farklı Türkî versiyon şunlardır:

1. Codex Cumanicus (CC) — 1300 civarı,

---

1 Dokümanın kopyası s. 901'de verilmiştir.

2. Schiltberger — 1405 civarı,
3. Georgievits — 1548,
4. Megiser — 1612,
5. Bohemus (Boehm) — 1650 civarı,
6. Herbinius — 1675,
7. Wiczorkowski — 1727.(Zajączkowski 64-67)

Ermeni-Kıpçakçası versiyonun bu yedi kaynakla karşılaştırılması, aralarındaki ortaklık adına pek bir şey göstermeyecektir. Osmanlıca versiyonların (3-7) tamamı ilk satırda *ata* yerine *baba* ihtiva eder ve pek çoğundan ayrılır; fakat Schiltberger metni ile Codex Cumanicus'un Alman bölümüne eklenen metin bile varyanttır.

Yazıldıkları tarihler arasında ciddi bir zaman farkı olmasına rağmen, iki metin arasında ortak bir Kıpçakça temel olup olmadığını görmek için Ermeni-Kıpçakça versiyon, Codex Cumanicus'ta bulunan versiyon ile karşılaştırılmalıdır. K. Grønbech'in transliterasyonundaki dua metni, A. Zajączkowski'nin de verdiği gibi, şöyledir:

Atamis kim köktä sen
algiszle bulsun sening ating
kelsin sening hanlechin
bulsun sening tilemegin neçikkim köktä allay ierdä
kundegi ötmäckimisni bisgä bugün bergil
dage iazuclarimisni bisgä bozzatkil (bošatkył)
neçik bis bozzattirbis bizgä iaman etchenlergä
dage iecnik sinamakina bisni kuurmagil
bassa barça iamandan bisni kuthargil. Amen. (Zajączkowski 64-67)

Bu iki versiyonun ilk iki satırı fonetik (-i ~ -i; s ~ z; -ö ~ -o. hâlâ çözümlenmemiş ön damak dudaksılları ö ve ü; ayrıca -ä ve -a meselesine girmeyeceğim) ve söz dizimi (iyelik ekinin kullanımı, *bizim*) bakımından farklılıklar göstermektedir. Önemli farklılıklar ayrıca fiillerde, özellikle emir ve dilek kiplerinde kendini gösterir:

CC	Erm.-Kıp.
-sin (kelsin)	-gay (k'êlgay)
-sun (bulsun)	-sun (bolsun)
-gil, -kil/-kył (bergil, boz-	-° (bêr, bêrma, saɣla, abraɣ)

zatkil/bořatkył, kuurmagil,
kuthargil)

İki versiyon arasında söz varlığı bakımından da ayrılıklar vardır:

CC	Erm.-Kıp.
kim	k'i
algiszle	ari
bul-	dir
tilemek	èrk
nečkikim . . . allay	nečkik' . . . alay
kundegi	k'undalik'
—	damay (= dayma)
dage	—
iazuc	borç
(bizgä) iaman etchenler	(bizim) borçlularimiz
iecnik	duřman
kuur-	bèr-
bassa	—
kuthar-	{ saxla- abra-

Ermeni-Kıpçakçası versiyon da birkaç önemli noktada Schiltberger metninden ayrılır. Örneğin: (Zajanczkowski 64-67)

Schilt.	Erm.-Kıp.
alguschlu	ari
iasoch	borç
bisum iasochlamasin	bizim borçlularimizgay
koima bisni sunamacha	bèrma bizni duřmann- ing snamařinay

Ermeni-Kıpçakçası versiyon çok iyi bilinen bir şablon ile sona erer:

“Krallık ve güç, sonsuzluğun ihtişamı senindir (sèning dir anl u ku haybat’ mènghi mènghilik’),” ki bu kısım genellikle Latince versiyonlarda bulunmaz. Satır 10’daki cümle, “onun sınamasından [ayartmasından] koru (*abray sìnamaından*),” de dikkate değerdir.

Ermeni-Kıpçakçası versiyon, Orta Çağda yazılan diğer Türkî *atamızın duası* versiyonlarına kıyasla belirgin bir özgünlük taşır. Görünüşe göre bu metin iki dilli (Ermeni-Kıpçak), muhtemelen Lviv’de ya da Kamyanets-Podilskiy’de yaşamış ve diğer Türkî versiyonları bilmeyen bir çevirmenin ürünüdür. Öyleyse, hangi metni kullandığını sormak gerekir. Çoğunlukla kanonik veya pek çok kanonik olmayan Ermeni-Kıpçakça metinlerde olduğu gibi, genel varsayım bu versiyonun Ermenice orijinal metne göre şekillendiği yönündedir. Çevirmenin hangi Ermenice versiyonu kullanarak bu metni oluşturduğu Ermenologları ilgilendiren bir konudur; fakat uzman olmayanlar için bile Ermeni-Kıpçakçası versiyonun bu duanın modern Ermenice versiyonunda da bulunan bitiş şablonunu (*doxology* “şükür duası”) içermesi dikkat çekicidir: “k’anzi k’ukd ē t’agaworut’iwnē ew zawrut’iwnē u p’ark’ē yawiteans.” (Matt 1963:6) Bu şablon, muhtemelen Ermenologlarca çok az bilinen, 1550 civarında yazılan ve “Das Armenische Pater noster” adı ile yayınlanan ilgi çekici Ermenice versiyonda yer almaz. Bu metin, Johannes Schiltberger’in *Ein wunderbarliche vnn kurtzweilige History* [sic] (Frankfurt-am-Main, 1550 civarında) adlı eserinin son sayfasına bir ekleme olarak basılmıştır. Dikkatler bu metne ve aynı sayfada basılan, tıpkıbasımda A. Zajączkowski tarafından yeniden yazılan “Das Tartarisch Pater Noster”e çekilmiştir. (Zajączkowski, 62) Aşağıdaki transliterasyon, orijinalinde Alman (Schwabacher) tipinde basılan, aynı metindir:

Haer myer vr Gegnik es surpeitza annum chi
Ka archawtnichaw jogacy kam thuhy ergnick yep ergaty hatz
Meyr an-habas tur mies eis or yep thawg meis perdanatz hatz [?]
Mincm [?] therog nuch memrock per danabas yep mythawg myes
Yp-bwertz uchin heba prigo es mies ytz scheren — Amen.²

Daha eski olan bu Ermenice metin Ermeni-Kıpçakçası versiyona kaynak teşkil etmemiş olabilir; zira Kıpçakça olan metin Lehistan (Leh-Litvanya) Devletinde on altıncı ve on yedinci yüzyıllar arasında büyük oranda Ermeni-Kıpçakçası konuşan, okuyan ve yazan Ermeni cemaatinin kullanımı için hazırlanan bağımsız bir çeviri idi. *Doxology* (“Krallık . . . senindir”)’nin varlığı çeviri için son tarihin (*terminus ad quem*) Lehistan Ermenilerinin Roma ile (mezhepsel) birlik kurduğu zaman olduğunu göstermektedir.

Polonya Bilim Akademisi, Varşova

² Bochum Üniversitesinden Profesör W. Haussig’e okuyuşumu düzelttiği için minnettarım. Bununla birlikte hâlâ kesin olmayan noktalar var ve bunlar bir Ermenolog tarafından analiz edilmelidir.

National Museum in Cracow,
Czartoryski Collection
Ms. No. 2412

Վրաստանի լեզուի և գրության
պատմության համալսարանի
գրադարանի ֆոնդից

Fol. 129, lines 14–15

5 լեզուի և գրության պատմության համալսարանի
 գրադարանի ֆոնդից
 Վրաստանի լեզուի և գրության
 պատմության համալսարանի
 գրադարանի ֆոնդից
 10 Վրաստանի լեզուի և գրության
 պատմության համալսարանի
 գրադարանի ֆոնդից
 Վրաստանի լեզուի և գրության
 պատմության համալսարանի
 գրադարանի ֆոնդից :

Fol. 130, lines 1–12

KAYNAKLAR

DASKEVIĆ Y. R., (1979), "Armjano-kypčakskij jazyk: Bibliografija literatury 1802-1978", *Rocznik Orientalistyczny* 40, no. 2: 79-86.

MATT. 6:13. *Astuacašunc' Girk' Hin ew Nor Ktakaranac'* (Beyrut, 1963), "Nor Ktakaran", s. 6.

ROSZKO K., (1957) "Rękopisy ormiańskie w zbiorach polskich," *Przegląd Orientalistyczny* 3 [23]: 309.

ROSZKO K ve E. Słuszkiewicz *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens*, derleyiciler:, *Catalogue des manuscrits orientaux des collections polonaises*, derleyiciler: S. Strelcyn, M. Lewicki and A. Zajanczkowski, c. 3 (Varşova, 1958), s. 27.

SCHÜTZ E., (1961) “**An Armeno-Kipchak Print from Lvov,**” *Acta Orientalia Hungarica* 13, sayı: 1-2 (1961): 123-130.

SCHÜTZ E., (1962) “**An Armeno-Kipchak Print,**” s. 127. krş. ayrıca E. Schütz, “Armeno-Kipchak Texts from Lvov (A.D. 1618),” *Acta Orientalia Hungarica* 15, sayılar 1-3 (1962):291-309.

ZAJANCZKOWSKI Jan Herbinus. (1948), *Glosy tureckie w zabytkach staropolskich* (Wrocław, 1948), ss. 59-70.